

راهبردهای امام سجاد علیه السلام در هدایت مردم و احیای اسلام محمدی صلی الله علیه و آله

حجت الاسلام والمسلمین سعید روستاآزاد*

امام سجاد علیه السلام: «اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا الْمَقَامَ لَخُلْفَائِكَ وَ أَصْفِيَائِكَ وَ مَوَاضِعَ أَمْنَائِكَ
فِي الدَّرَجَةِ الرَّفِيعَةِ الَّتِي اخْتَصَصْتَهُمْ بِهَا قَدْ ابْتَرُوهَا، وَ أَنْتَ الْمُقَدَّرُ لِدَلِّكَ، لَا
يُغَالِبُ أَمْرُكَ وَ لَا يُجَاوِزُ الْمُخْتَوَمَ مِنْ تَدْبِيرِكَ...»^۱

مقدمه

اگر چه امام حسین علیه السلام در واقعه عاشورا و پیامدهای اجتماعی، سیاسی و اعتقادی آن نقش محوری داشت، اما امام سجاد علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام نیز نقش بسیار اساسی و مهمی در قیام کربلا داشتند. دوران امامت امام سجاد علیه السلام، یکی از مشکل ترین و بحرانی ترین دوران امامت تشیع است. در این دوران به سبب اتفاقاتی که رخ داده بود، جامعه اسلامی باید به نوعی تجدید بنا می شد. در واقع امام سجاد علیه السلام، باید تفکر و مکتب راستین اسلام ناب را از نو پایه گذاری می کرد. از این رو می توان حضرت را پرچمدار مدیریت بحران مسائل اجتماعی و فکری شیعیان در آن دوران دانست که با راهبردهای هوشمندانه و اندیشمندانه، ضمن حفظ تشیع، اسباب بالندگی و زمینه های ارتقای کمی و کیفی شیعیان را فراهم کرد. در این مقاله ضمن بررسی شرایط جامعه عصر امام سجاد علیه السلام، برخی راهبردهای آن حضرت بررسی می شود.

۱. اوضاع سیاسی و اجتماعی عصر امام سجاد علیه السلام

محققان مسلمان عصر امام سجاد علیه السلام را از نظر سیاسی و فرهنگی، تاریک ترین عصرها می دانند

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. صحیفه سجادیه، دعای ۴۸؛ خدایا! این جایگاه اقامه نماز عید قربان و جمعه که ویژه اوصیا و برگزیدگان و جایگاه امنای توست، در مرتبه بلندی است که آن را ویژه آنان قرار دادی؛ ولی غاصبان و غارتگران این مقام را از آن ها به غارت بردند و تو تقدیرکننده آنی؛ فرمانت مغلوب کسی نشود و از تدبیر حتمی ات هر گونه که خواهی و هر زمان که خواهی، فراتر نتوان رفت...

و از آن، به دوره سقوط فرهنگ اسلام یاد می‌کنند.^۱ بر این اساس جامعه عصر امام سجاد علیه السلام، دارای شاخصه‌هایی است که آن را از جامعه عصر امامان دیگر متفاوت می‌کند که به برخی از این شاخصه‌ها اشاره می‌شود.

۱.۱. در اقلیت بودن شیعیان

امام صادق علیه السلام در ترسیم وضع تلخ و اندوه‌بار جامعه و شیعیان عصر امام چهارم علیه السلام فرموده است: «ارْتَدَّتْ النَّاسُ بَعْدَ قَتْلِ الْحُسَيْنِ علیه السلام إِلَّا ثَلَاثَةً أَبُو خَالِدٍ الْكَابِلِيُّ وَ يَحْيَى ابْنُ أُمِّ الطَّوِيلِ وَ جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ، ثُمَّ إِنَّ النَّاسَ لِحَقُّوا وَ كَثُرُوا؛^۲ بعد از شهادت امام حسین علیه السلام همه مردم از مسیر اهل بیت علیهم السلام برگشتند، مگر سه نفر: ابو خالد کابلی، یحیی بن ام‌طویل و جبیر بن مطعم. سپس مردم اندک اندک به آنان محلق شدند». بنا بر سخن امام صادق علیه السلام، تنها سه نفر از مردم به امامت امام سجاد علیه السلام معتقد و شیعه حقیقی بودند. اگر چه شیعیان در تمامی دوران امامت ائمه علیهم السلام از نظر کمی و کیفی همیشه در اقلیت بوده‌اند، اما در دوران امامت امام سجاد علیه السلام این تعداد به کمترین حد ممکن رسید؛ زیرا تعداد قابل توجهی از شیعیان در کربلا، بخشی دیگر از آن‌ها در واقعه توایین و بخش دیگری در قیام مختار به شهادت رسیده بودند. بنا بر نقل‌های تاریخی حدود پنج تا هفت هزار نفر توسط مصعب بن زبیر که به مبارزه با مختار برخاسته بود، به شهادت رسیدند.^۳ بخشی دیگر از شیعیان مدینه از جمله ۸۰ نفر از صحابی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و ۷۰۰ نفر از حافظان قرآن که علیه مخالفت یزید قیام کرده بودند، در هجوم وحشیانه لشکر شام به فرماندهی مسلم بن عقبه و حصین بن نمیر به شهادت رسیدند. تاریخ‌نویسان شمار کشته‌شدگان این واقعه را بیش از چهار هزار نفر و به قولی ۱۱ هزار و ۷۰۰ نفر دانسته‌اند.^۴ بر این اساس امام سجاد علیه السلام فرمود: «مَا بِمَكَّةَ وَ لَا بِالْمَدِينَةِ عَشْرُونَ رَجُلًا يُحِبُّنَا؛^۵ در مکه و مدینه بیست نفر دوستدار واقعی نداریم».

۱. غلامحسین صمیمی، «اوضاع سیاسی عصر امام سجاد علیه السلام»، مجله فرهنگ کوثر، ص ۱۰۲؛ ر.ک: مهدی پیشوایی، سیره پیشوایان، ص ۲۵۲.
 ۲. محمد بن عمر کشی، اختیار معرفة الرجال، ص ۱۲۳.
 ۳. احمد بن داود دینوری، اخبار الطوال، ص ۳۱۸.
 ۴. ر.ک: مطهر بن طاهر مقدسی، کتاب البدأ و التاريخ، ج ۶، ص ۱۴؛ عبدالله بن مسلم ابن‌قتیبه دینوری، الامامه و السياسة، ج ۱، ص ۱۸۱ و ۱۸۲.
 ۵. ابراهیم بن محمد ثقفی، الغارات، ج ۲، ص ۳۹۳.

سهل بن شعیب، یکی از بزرگان مصر می‌گوید:

روزی به حضور علی بن الحسین علیه السلام رسیدم و احوال ایشان را پرسیدم، فرمود: «فکر نمی‌کردم شخصیت بزرگی از مصر مثل شما نداند که حال ما چگونه است؟ اینک اگر وضع ما را نمی‌دانی، برایت توضیح می‌دهم: وضع ما در میان قوم خود، مثل وضع بنی اسرائیل در میان فرعونیان است که پسران‌شان را می‌کشتند و دختران‌شان را زنده نگه می‌داشتند. امروز وضع بر ما به قدری تنگ و دشوار است که مردم با سب و ناسزاگویی به بزرگ و سالار ما بر فراز منبرها، به دشمنان ما تقرب می‌جویند».^۱

۱/۲. دشمنی با اهل بیت علیهم السلام

عبدالله زبیر مکه را به عنوان محل حکومت خود انتخاب کرده بود و دوران حکومتش ۹ سال به طول انجامید. او بر پایه گفته خود، کینه‌ای ۴۰ ساله نسبت به اهل بیت علیهم السلام داشت.^۲ این کینه را می‌توان در خطابه‌های او علیه امام علی علیه السلام و پیروان آن حضرت و نیز در ناسزاگویی به امام در ملاقات با ابراهیم بن مالک اشتر به وضوح مشاهده کرد.^۳ دشمنی او با اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله تا آنجا بود که تا ۴۰ هفته در خطبه نماز جمعه حتی از درود فرستادن بر پیامبر صلی الله علیه و آله خودداری کرد تا مبادا اهل بیت علیهم السلام به آن افتخار کنند^۴ و می‌گفت: «إِنَّ لَهُ أَهْلًا سَوْءًا فَإِنْ دُكِرَ مَدُّوا أَعْنَاقَهُمْ لِيَذْكُرُوهُ»^۵ رسول خدا صلی الله علیه و آله خاندان بدی دارد که با یاد شدن رسول خدا صلی الله علیه و آله گردنکشی می‌کنند»، همچنین بیشترین دوره امامت امام سجاد علیه السلام با دوران حکومت «عبدالملک بن مروان» همزمان بود. در دشمنی مروان و خاندان او نسبت به بنی هاشم، به ویژه فرزندان علی علیه السلام جای بحث و استدلال نیست. در زیارت عاشورا، «آل مروان» در کنار «آل زیاد» لعن شده‌اند. در بخشی از «زیارت عاشورا» می‌خوانیم: «فَرِحَتْ بِهٖ آلُ زِيَادٍ وَ آلُ مَرْوَانَ بِقَتْلِهِمُ الْحُسَيْنِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ»^۶ خاندان زیاد و خاندان مروان افرادی بودند که از شهادت امام حسین علیه السلام مسرور و شادمان شدند.

۱. محمد بن سعد کاتب واقدی، الطبقات الکبری، ج ۵، ص ۲۲۰.
۲. احمد بن یحیی بلاذری، انساب الاشراف، ج ۳، ص ۲۹۱.
۳. محمد بن سعد کاتب واقدی، الطبقات الکبری، ج ۲، ص ۸۵.
۴. علی بن حسین مسعودی، مروج الذهب، ج ۳، ص ۷۹.
۵. احمد بن یحیی بلاذری، انساب الاشراف، ج ۲، ص ۱۹۰.
۶. محمد بن جعفر مشهدی، المزار الکبیر، ص ۴۸۳.

۱/۳. دینداری ظاهری و سطحی

دوران امامت امام سجاد علیه السلام، یکی از دشوارترین دوران حیات اسلام است. امام حسین علیه السلام در توصیف مردمان این عصر فرموده است: «النَّاسُ عِبِيدُ الدُّنْيَا وَ الدِّينُ لَعْنٌ عَلَى الَّذِينَ يَحُوتُونَهَا مَا دَرَّتْ مَعَايِشُهُمْ فَإِذَا مُحْضُوا بِالْبَلَاءِ قَلَّ الدَّيَّانُونَ»^۱ مردم بنده دنیا هستند و دین بر زبان‌شان می‌چرخد و تا وقتی زندگی‌هایشان بر محور دین بگردد، به دنبال آن هستند؛ اما وقتی به وسیله بلا آزموده شوند، دینداران اندک می‌شوند». بهره مردم آن دوران از دین، به اندازه بهره انسان گرسنه از چشیدن شیرینی بود. از این‌رو در تضاد دین با دنیا، دین مغلوب بود و مردم دنیا را بر دین ترجیح می‌دادند. در این زمان به علت تبلیغات گسترده حاکمان علیه امامان شیعه، مردم از اهل بیت علیهم السلام و مفسران وحی جدا شده بودند. در این دوران قداست‌زدایی از خاندان نبوت در دستور کار حاکمانی چون عبدالملک بن مروان قرار گرفته بود. از همین‌رو بود که حجاج که نماینده عبدالملک بن مروان بود، به زائرین قبر رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌گفت: «به شام بروید و قصر امیرالمؤمنین عبدالملک بن مروان را طواف کنید، مگر نمی‌دانید خلیفه رسول از خود او برتر است»^۲.

۱/۴. گسترش ناهنجاری‌های اخلاقی

اوضاع فرهنگی مدینه در دوران امامت امام سجاد علیه السلام، بسیار اسفناک بود. فساد و فحشا عمومی شده و مجلس میگساری و آوازخوانی افزایش یافته بود. بسیاری از خانه‌های شهر مدینه که زمانی شب‌ها صدای نیایش، دعا و قرآن از آن‌ها شنیده می‌شد، به مجالس آوازه‌خوانی و جشن‌های مختلط تبدیل شده بود. رقاصه‌ها، نوازندگان و خوانندگان از بالاترین منزلت اجتماعی برخوردار شده بودند. برای مثال وقتی جمیله که یکی از خوانندگان مشهور بود، به حج رفت؛ در شهرهای مختلف در مسیر حج مورد استقبال مردم قرار گرفت؛ به‌گونه‌ای که تا آن زمان چنین استقبالی برای هیچ عالم و بزرگی رخ نداده بود.^۳ طبیعی است که وقتی حاکم فاسد باشد، برای اینکه بتواند بر مردم حکومت کند؛ مردم نیز باید فاسد باشند. امام سجاد علیه السلام در چنین اوضاع و شرایطی باید به بازیابی و بازسازی جامعه اقدام نماید و شیعه یا همان اسلام راستین را دوباره پی‌ریزی کند.

۱. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۴، ص ۳۸۳.

۲. مهدی پیشوایی، سیره پیشوایان، ص ۲۵۹.

۳. همان، ص ۲۷۷ و ۲۷۸.

۲. راهبردهای امام سجاد علیه السلام

حضرت زین العابدین علیه السلام برای هدایت مردم به اسلام اصیل اقداماتی انجام داد که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۲/۱. تثبیت جایگاه پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام

از آنجا که در زمان امام چهارم علیه السلام شرایط اختناق آمیزی حکم فرما بود، امام علیه السلام بسیاری از اهداف و مقاصد خود را در قالب دعا و مناجات بیان می‌کرد. مجموع دعای امام سجاد علیه السلام به نام صحیفه سجادیه معروف است که پس از قرآن مجید و نهج البلاغه، بزرگ‌ترین و مهم‌ترین گنجینه گران‌بهای حقایق و معارف الهی به شمار می‌رود؛ به گونه‌ای که از ادوار پیشین از طرف دانشمندان برجسته ما «اخذ القرآن» و «انجیل اهل بیت علیهم السلام» و «زبور آل محمد صلی الله علیه و آله» لقب گرفته است.^۱

در مکاتبه‌ای که میان مرحوم آیت‌الله مرعشی نجفی و طنطاوی، یکی از بزرگان مصر صورت گرفته بود؛ مرحوم آیت‌الله مرعشی نجفی کتاب صحیفه سجادیه را برای طنطاوی فرستاده بود. طنطاوی در مدح و ثنای این کتاب ارزشمند گفته بود: «چگونه تا الآن ما را از این کتاب با ارزش محروم کرده بودید؟ شما مقصر هستید که ادعیه‌ای مانند دعاهای امام سجاد علیه السلام را به ما معرفی نکرده‌اید».^۲

دعاهای صحیفه سجادیه در موضوعات مختلفی همچون خداشناسی، انسان‌شناسی، جهان‌شناسی، جایگاه پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام، امامت، فضایل و رذایل اخلاقی و ... است.^۳ یکی از پر تکرارترین دعاهای امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجادیه، ذکر صلوات بر پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام است؛ مانند دعای ۴۷ که طولانی‌ترین دعای این کتاب شریف است که امام علیه السلام برای تثبیت جایگاه پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام از آن استفاده نمود؛ چنانکه در این دعا می‌فرماید:

رَبِّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ صَلَاةً تُجَاوِزُ رِضْوَانَكَ وَ يَتَّصِلُ اِتِّصَالُهَا بِبِقَائِكَ ... رَبِّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ، صَلَاةً تَنْتَظِمُ صَلَوَاتِ مَلَائِكَتِكَ وَ أَنْبِيَائِكَ وَ رُسُلِكَ وَ أَهْلِ طَاعَتِكَ ... رَبِّ صَلِّ عَلَيَّ وَ آلِهِ، صَلَاةً تُحِيطُ بِكُلِّ صَلَاةٍ سَالِفَةٍ وَ مُسْتَأْنَفَةٍ؛ پروردگارا! بر محمد و

۱. همان، ص ۲۸۱.

۲. همان.

۳. همان.

آتش درود فرست؛ درودی که از خشنودی تو فرا رود و پیوندش به جاودانی تو وصل شود و پایان نپذیرد ... پروردگارا! بر محمد و آتش درود فرست؛ درودی که درود فرشتگان و پیامبران و رسولان و اهل طاعتت را به رشته نظم درآورد ... پروردگارا! بر او و آتش درود فرست؛ درودی که هر درود گذشته و جدید را در برگیرد.

در شرایطی که دشمنان تلاش می‌کردند نام پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام را از خطبه نماز جمعه حذف کنند، آن حضرت با ذکر صلوات، جایگاه پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام را در جامعه تثبیت می‌کرد. امام عَلَيْهِ السَّلَام در این تکنها و شرایط دشوار با راهبرد تقیه و دعا، طی مدت ۳۴ سال جایگاه اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام را آرام آرام در میان مردم تثبیت نمود تا آنجا که وقتی هشام بن عبدالملک به حج رفته بود؛ امام عَلَيْهِ السَّلَام نیز در مکه حضور داشت. وقتی هشام نتوانست به دلیل ازدحام جمعیت حجرالاسود را زیارت کند، امام سجاد عَلَيْهِ السَّلَام وارد شد و مردم راه را برای آن حضرت باز کردند تا امام عَلَيْهِ السَّلَام بتواند به راحتی خانه خدا و حجرالاسود را زیارت کند. در این هنگام فردی با اشاره با امام عَلَيْهِ السَّلَام از هشام پرسید: «این شخص کیست که تو با این عظمت و برادر خلیفه بودن، مردم برای تو راه باز نکردند؛ اما برای او راه باز کردند؟». هشام جواب داد: «او را نمی‌شناسم». فرزندق شاعر که در آنجا حاضر بود، به هشام گفت: «تو او را نمی‌شناسی ولی این زمین و زمان او را می‌شناسند» و این شعر را سرود:

هَذَا الَّذِي تَعْرِفُ الْبَطْحَاءَ وَطَائَهُ
وَ الْبَيْتُ يَعْرِفُهُ وَ الْجِلُّ وَ الْحَرَمُ^۱

این کسی است که سرزمین بطحا جای پایش را می‌شناسد و خانه کعبه و بیرون حرم و حرم او را می‌شناسند.

۲/۲. تبیین جایگاه امامت در حکومت اسلامی

از آنجا که امام چهارم عَلَيْهِ السَّلَام در عصر اختناق زندگی می‌کرد، نمی‌توانست مفاهیم مورد نظر خود را به صورت آشکار بیان کند، از این رو با شیوه موعظه مردم را با اندیشه اسلامی آشنا می‌کرد. بررسی این موعظه‌ها نشان می‌دهد که امام عَلَيْهِ السَّلَام با روش حکیمانه و بسیار زیرکانه‌ای، مباحثی را که اثر و نتیجه سیاسی داشت و بر ضد دستگاه حاکم بود؛ بدون آنکه حساسیت حکومت را بر برانگیزد، به مردم انتقال می‌داد. امام عَلَيْهِ السَّلَام مسئله «امامت» و رهبری جامعه اسلامی توسط امام معصوم عَلَيْهِ السَّلَام را تبیین و مردم را از حاکمیت حاکمان زور و کفر و سردمداران فاسق و منافق آگاه

۱. محمد بن محمد مفید، الاختصاص، ص ۱۹۱.

می ساخت؛ چنانکه فرمود:

مردم! پرهیزگار باشید و بدانید که به سوی خدا باز خواهید گشت. آن روز (رستاخیز) هر کس آنچه را که از نیک و بد انجام داده است، نزد خود حاضر خواهد یافت و آرزو خواهد کرد که بین او و اعمال بدش فرسخها فاصله باشد... نخستین اموری که دو فرشته منکر و نکیر در قبر از آن سؤال خواهند کرد، «خدای» تو که او را عبادت می کنی، و «پیامبر» تو که به سوی تو فرستاده شده است، و «دین» تو که از آن پیروی می کنی، و «کتاب» (آسمانی) که آن را تلاوت می کنی، و «امام» تو که ولایتش را پذیرفته ای، خواهد بود...^۱

همچنین در دعاهاى مختلف صحیفه سجادیه همواره به جایگاه رفیع امامت، اشاره کرده است؛ چنانکه در دعای ۴۸ فرموده است:

اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا الْمَقَامَ لِخُلَفَائِكَ وَ أَصْفِيَائِكَ وَ مَوَاضِعَ أَمْنَائِكَ فِي الدَّرَجَةِ الرَّفِيعَةِ الَّتِي اخْتَصَصْتَهُمْ بِهَا قَدْ ابْتَزُّوْهَا، وَ أَنْتَ الْمُقَدِّرُ لِذَلِكَ، لَا يُعَالَبُ أَمْرُكَ وَ لَا يُجَاوَزُ الْمُخْتَوْمُ مِنْ تَدْبِيرِكَ كَيْفَ شِئْتَ وَ أَنَّى شِئْتَ وَ لِمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ عَيْزُ مَتَّهِمْ عَلَى خَلْقِكَ وَ لَا لِإِرَادَتِكَ حَتَّى عَادَ صِفْوَتُكَ وَ خُلَفَاؤُكَ مَغْلُوبِينَ مَقْهُورِينَ مُبْتَرِّينَ، يَرَوْنَ حُكْمَكَ مُبَدَّلًا وَ كِتَابَكَ مُبْذُورًا وَ فَرَائِضَكَ مُحَرَّفَةً عَنْ جِهَاتِ أَشْرَاعِكَ وَ سُنَنِ نَبِيِّكَ مَثْرُوكَةً؛ خدایا! این جایگاه اقامه نماز عید قربان و جمعه که ویژه اوصیا و برگزیدگان و جایگاه امنای توست، در مرتبه بلندی است که آن را ویژه آنان قرار دادی؛ ولی غاصبان و غارتگران این مقام را از آن‌ها به غارت بردند و تو تقدیرکننده آنی. فرمانت مغلوب کسی نشود و از تدبیر حتمی ات هر گونه که بخواهی و هر زمان که بخواهی، فراتر نتوان رفت. به سبب اینکه تو آگاه‌تر به اموری و نسبت به آفریدنت و اراده ات متهم نیستی، کار این غارتگری نسبت به جایگاه عظیم عید و جمعه تا آنجا رسید که برگزیدگان و اوصیانت، مغلوب و شکست خورده و حقوق شان به غارت رفت. می دیدند که حکم و فرمانت تغییر یافته، کتابت دور انداخته شده، واجبات از مسیر شریعت به دست تحریف افتاده و سنت‌های پیامبرت متروک مانده است.

این فرمایش امام سجاد علیه السلام، گویای وخامت جامعه اسلامی آن روز است. امام علیه السلام در چنین زمانه‌ای که هم‌نام پیامبر صلی الله علیه و آله و هم جایگاه امامت روزبه‌روز ضعیف شده بود، باید جامعه مسلمین را بازسازی می کرد و به مردم یادآوری می نمود؛ از همین رو در ادامه دعا می فرماید:

خدایا! دشمنان‌شان را از اولین و آخرین و هر که به کردارشان راضی شد و طرفداران و پیروان‌شان

۱. حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۲۴۹.

را لعنت کن. خدایا! مرا اهل توحید و ایمان به خود و تصدیق به رسالت و امامانی که طاعت‌شان را واجب فرموده‌ای، قرار ده؛ آن هم از جمله کسانی که توحید و ایمان، به وسیله آن‌ها و به دست آنان جریان پیدا می‌کند. آمین، ای پروردگار جهانیان!

۲/۳. نیروسازی

یکی از راهبردهای امام سجاد علیه السلام کادرسازی است؛ یعنی امام علیه السلام به تربیت شاگردان برجسته علمی، سیاسی و اخلاقی همچون ابوحمزه ثمالی، ابان بن تغلب، ابوخالد کابلی و ... پرداخت و به آنان ظلم‌ستیزی، معارف الهی و فضایل را آموخت.^۱ ابوحمزه ثمالی نقل می‌کند امام علیه السلام طی سخنانی فرمود:

خداوند ما و شما را از مکر ستمگران و ظلم حسودان و زورگویی جباران حفظ کند. ای مومنان! شما را طاغوت‌ها و طاغوتیان دنیا طلب که دل به دنیا سپرده و شیفته آن شده‌اند و به دنبال نعمت‌های بی‌ارزش و لذت‌های زودگذر آن هستند، نفریبد. به جانم سوگند! در ایام گذشته حوادثی را پشت سر گذاشتید و از انبوه فتنه‌ها به سلامت گذشتید، در حالی که پیوسته از گمراهان و بدعتگذاران و تبهکاران در زمین دوری و تبری می‌جستید؛ پس اکنون نیز از خدا یاری بخواهید و به سوی فرمانبری از خدا و اطاعت از ولی خدا که از حاکمان کنونی شایسته‌تر است، برگردید. امر خدا و اطاعت از کسی را که خدا اطاعت او را واجب کرده است، بر همه چیز مقدم بدارید و هرگز در امور جاری، اطاعت از طاغوت‌ها را که شیفتگی به فریندگی‌های دنیا را به دنبال دارد؛ بر اطاعت از خدا و اطاعت از رهبران الهی مقدم ندارید. از معاشرت با گنهکاران و آلودگان، همکاری با ستمگران و نزدیکی و تماس با فاسقان پرهیزید و از فتنه آنان برحذر باشید و از آنان دوری بجوئید و بدانید که هر کس با اولیای خدا مخالفت ورزد و از دینی غیر از دین خدا پیروی کند و در برابر امر رهبری الهی خودسرانه عمل کند، در دوزخ گرفتار آتشی شعله‌ور خواهد شد.^۲

۲/۴. نشر معارف اسلامی و آثار تربیتی و اخلاقی آن

یکی دیگر از راهبردهای امام سجاد علیه السلام نشر احکام اسلامی و تبیین مباحث تربیتی و اخلاقی بود. امام سجاد علیه السلام در این زمینه گام‌های بلندی برداشتند؛ به طوری که دانشمندان را به تحسین و

۱. محمد بن محمد مفید، الإختصاص، ص ۸.

۲. حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۲۴۹.

اعجاب واداشته است. شیخ مفید در این زمینه می نویسد:

فقهای اهل تسنن به قدری علوم از او نقل کرده اند که به شمارش نمی گنجد، و مواعظ و دعاهای و فضایل قرآن و حلال و حرام به حدی از آن حضرت نقل شده است که در میان دانشمندان مشهور است و اگر بخواهیم آنها را شرح دهیم، سخن به درازا می کشد ... .

نمونه ای از تعالیم تربیتی و اخلاقی که از امام چهارم به یادگار مانده است، مجموعه ارزشمندی به نام «رسالة الحقوق» است که امام علیه السلام طی آن، وظایف گوناگون انسان را چه در پیشگاه خدا و چه نسبت به خویشان و دیگران بیان نموده است.^۱

---

۱. مهدی پیشوایی، سیره پیشوایان، ص ۳۰۷.

فهرست منابع کتب

۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ق.
۲. ابن قتیبه دینوری، عبدالله بن مسلم، الامامه و السیاسة، قاهره: چاپ طه محمد زینی، ۱۳۸۷ق.
۳. بلاذری، احمد بن یحیی، انساب الاشراف، به کوشش سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۷ق.
۴. پیشوایی، مهدی، سیره پیشوایان، قم: موسسه امام صادق علیه السلام، چهل وهفتم ۱۴۰۰ ش
۵. ثقفی، ابراهیم بن محمد، الغارات، تصحیح عبدالزهرا حسینی؛ چاپ اول، قم: دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ق.
۶. دینوری، احمد بن داود، اخبار الطوال، قم: منشورات الرضی، ۱۳۶۸ش.
۷. کاتب واقدی، محمد بن سعد، الطبقات الکبری، چاپ دوم، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۸ق.
۸. کشی، محمد بن عمر، اختیار معرفة الرجال، تصحیح مهدی رجایی؛ چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۳۶۳ ش.
۹. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، تحقیق جمعی از محققان، چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۱۰. مسعودی، علی بن حسین، مروج الذهب، به کوشش اسعد داغر، قم: دارالهجره، ۱۴۰۹ق.
۱۱. مشهدی، محمد بن جعفر، المزار الکبیر، مصحح: قیومی اصفهانی، جواد، قم: دفتر انتشارات اسلامی، اول ۱۴۱۹ق.
۱۲. مفید، محمد بن محمد، الاختصاص، تصحیح علی اکبر غفاری و محمود محرمی زرنندی؛ چاپ اول، قم: المؤتمر العالمی لالفیة الشیخ المفید، ۱۴۱۳ق.
۱۳. مقدسی، مطهر بن طاهر، کتاب البدأ و التاریخ، پاریس: چاپ کلمان هوار، ۱۸۹۹-۱۹۱۹م.

راهردهای امام سجاده علیه السلام در هدایت مردم و احیای اسلام محمدی صلی الله علیه و آله ■ ۱۳۵

مقالات

۱. صمیمی، غلامحسین، «اوضاع سیاسی عصر امام سجاده علیه السلام»، مجله فرهنگ کوثر، شماره پیاپی ۵۷، بهار ۱۳۸۳، ص ۱۱۱-۱۰۱.

